

MIHKELSONI ALLEGOORILINE VAREMETEPOEETIKA JA TRUUDUS LEINALE

Ene Mihkelson. Kõik redelid on tagurpidi. Valik luuletusi 1976–2010. Koostanud Hasso Krull. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2016. 351 lk.

Kuidas kirjutada arvustust luulekogule, mis autori eluajal ilmunuist jääb viimaseks? Teisisõnu, kuidas kirjutada arvustust elava klassiku raamatule (lk 307), kui kirjutamise käigus selgub, et elava klassiku looming on nüüdseks lõplik, et autorit ei ole enam meie hulgas?

Alustada võib enimihkelsonlikest täpsustustest. Näiteks sellest, et „Kõik redelid on tagurpidi. Valik luuletusi 1976–2010” on rangelt võttes siiski valikkogu ning kõik sealsed luuletused on juba varem ilmunud. Loomulikult on see originaalne, koostaja nägemusest lähtuv kogu, mis on ühtlasi varustatud Hasso Krulli mahuka, põhjaliku teadusartikli mõõtu järelsõnaga „Redel varemete kohal. Ene Mihkelsoni allegooriline poeetika” (lk 305–330).

„Kõik redelid on tagurpidi” ei ole aga Ene Mihkelsoni viimane raamat, sest veel 2017. aasta kevadel ilmus kirjastuses EKSA „Ahasveruse une” kaua igatsetud uustrükk. Nii nagu oli sama kirjastus 2014. aastal andnud uuesti välja „Nime vaeva” ning kolme varasemat proosateost koondata raamatu „Matsi põhi. Kuju keset väljakut. Korter”. Ent „Kõik redelid on tagurpidi” on üks eriline, omanäoline ja eelkõige väga vajalik raamat, mille on komponeerinud Hasso Krull (küllap Ene Mihkelsoniga konsulteerides) ja mis pakub nii luuletuste valiku kui ka kaaluka järelsõnaga välja ühe võimaluste paleti, kuidas Mihkelsoni luulet lugeda ja tõlgendada. Võib küll tekkida küsimus, kumb kumba rohkem toetab, kas Krulli järelsõna tema esitatud luulevalikut või Mihkelsoni tekstid Krulli filosoofilist mõttearendust ja väiteid Mihkelsoni luule kohta. Ilmselgelt on selline ühe inimese komponeeritud

kogumik sündinud pika süstemaatilise lugemise tulemusel ning Mihkelsoni luuletused ei ole juhuslikus ega ka pelgalt kronoloogilises järjestuses. Neil on oma sisemine, Krulli antud loogika, mis kindlasti tõukub järelsõnas Mihkelsoni luule kohta püstitatud teesidest. Võib-olla aktsepteerigemgi alustuseks, et Krulli järelsõna toestab ja seletab Mihkelsoni luulet samavõrd, kui kogumikku valitud tekstid kinnitavad Krulli (hüpo)teesi Mihkelsoni luulest kui Walter Benjamini mõttes allegoorilisest kurbmängulisest.

„Kõik redelid on tagurpidi” koosneb neljast osast, kuhu on valitud luuletusi üheteistkümnest kogust ehk kõikidest Ene Mihkelsoni uudisluulekogudest. Kogumiku esimeses osas „Meiekujuline auk” (lk 6–107) leidub tekste aastast 1976–1985, kokku viiest raamatust: „Selle talve laused” (1978), „Ring ja nelinurk” (1979), „Algolekud” (1980), „Tuhased tiivad” (1982) ja „Igiliikuja” (1985). Teine osa „Rohelistel hangedel” (lk 108–219) sisaldab luulet vahemikust 1986–1991 ehk kogudest „Tulek on su saatatus” (1987), „Elujoonis” (1989), „Võimalus õunast loobuda” (1990) ja „Hüüdjä hääl” (1993). Kolmanda osa (luulet 1995–2010) on Krull nimetanud „Puhta mõtte allikaks” (lk 220–287) ning selles on kahe üsna pika ilmunisvahega raamatu tekstid: „Pidevus neelab üht nuga” (1997) ja „Torn” (2010). Neljas osa „Olen Su küsimuses” (aastad 1976–1978; lk 288–303) on mahult kõige lühem ning pöördub tagasi Mihkelsoni kahe esimese luulekogu „Selle talve laused” ja „Ring ja nelinurk” juurde.

On äärmiselt tänuväärne, et koostaja on raamatu lõpus ära toonud, millises luulekogus ja mis leheküljel mingi tekst algselt on ilmunud. Samuti leidub raamatus luuletuste alfabeetiline register, mis võimaldab kogust üht konkreetset teksti pealkirja ehk Mihkelsoni puhul esirea järgi otsida.

Seega raamatu lõpuosas Krull selgitab, millistest luulekogudest millised tekstid millistesse osadesse on valitud, aga ta ei põhjenda, miks on ta otsustanud raamatu üles ehitada just sellisena, nagu see meie ees on. Kuna iga vahepealkirja all on vastava jao luuletuste ajavahemik, siis torkab silma, et kolm esimest osa on kronoloogilises järjestuses, kuid iga osa sees on tekstid rivistatud ilmselt temaatiliselt. Kogumiku neljas osa pöördub aga tagasi Mihkelsoni luuletee alguse juurde. Niisiis on ilmne, et Krulli ei huvita pelgalt luuletaja kujunemine ajas, vaid talle on koostamisel olulised veel mingid muud kriteeriumid. Võiks arvata, et neljas osa moodustab eraldi tsükli seetõttu, et sellesse on koondatud Mihkelsoni proosaluuletused. Kuid tekst, millest on tõukunud neljanda jao pealkiri – „Olen su küsimuses” –, on hoopis, selles osas erandlikult, murtud ridadega (lk 297).

Enne kui liikuda sisuliste küsimuste juurde – kuigi tegelikult on Ene Mihkelsoni tekstide vorm alati lahutamatuks seotud sisuga –, torkab kujunduses silma, et raamatut raamivad kaks luuletust. Kuldpruunis kirjas sinisel taustal on tiitellehe eel luuletus „Ei leina ema ega isa kes on läinud” (algselt ilmunud kogus „Selle talve laused”) ja enne taga-kaant „Tuul kannab siia tasast üminat” (luulekogust „Torn”). Samuti torkab silma, et kolmele esimesele osale eelneb ka kuldpruunis kirjas, ent valgel lehel justkui moto või sissejuhatusena üks luuletus: „Meiekujulisele augule” eelneb „Kui ma neid metsi välja ei mõelnud”, teise osa „Rohelistel hangedel” ees on „Õhtu jõuab Aeg saabub” ja „Puhta mõtte allikale” eelneb luuletus „Nüüd toon kaevust vett Kaev on allikas”. Viimasele, neljandale osale ei ole ette asetatud sissejuhatavat n-ö moto-luuletust.

Järelsõnas toetub Krull saksa-juudi filosoofile Walter Benjaminile ja tema „Saksa kurbmängu algupärale” („Ursprung des deutschen Trauerspiels”, 1928), et seletada ja kirjeldada Ene Mihkelsoni luule allegoorilisust, selle kurbmängulist elutunnetust, hämarust ning sealjuures sündmuslikkust

(lk 308–311). Ta asetab oma järelsõna motoks Walter Benjaminile lause „Allegorien sind im Reiche der Gedanken was Ruinen im Reiche der Dinge.”¹ Krull osutab niisiis, et lugeja leiab Mihkelsoni luulest varemete maastiku (sellesama, mille leiab maailmast luuletaja ise), see võib olla mõeldud nii otseselt kui ka allegooriana. Nagu sõnastab Krull, tähendab Ene Mihkelsoni luules kõik otse öeldu alati veel midagi muud (lk 321). Varemetemaailma ei taha ega saagi luuletaja heastada, korda seada, lunastada ega ka selle eest põgeneda; vastupidi, ta on otsustanud selles püsida, ta peabki selles püsima.

Mihkelsonil on üks luuletus, mis sobib hästi kirjeldama niisugust luuletaja hoiakut: „Näen sind tulevat tagurpidi / selg ees silmad teekonnas / mis jääbki haavana lahti” (lk 82). „Sina” selles luuletuses võiks olla luuletaja ise, kes ei saa pöörata silmi mineviku varemelt. Justnagu Walter Benjamin ajaloo ingel: „Seal, kus meie ette ilmub sündmusteahel, näeb tema ühtainust katastroofi, mis lakkamatult kuhjab varemeid varemete peale ja paiskab need tema jalge ette. Ta tahaks küll jääda, äratada surnud ja panna purustatu uuesti kokku. Aga paradiisi poolt puhub marutuul, mis on hakanud ta tiibadesse ja on nii tugev, et ingel ei suuda neid enam sulgeda.”²

Selline benjaminlik, kas just positiivse, aga kindlasti filosoofilise ja paradoksaalselt jõudu andva tähendusega võimetus oma tiibu sulgeda ning pilku rusudelt ja varemelt ära pöörata on Mihkelsonile vaieldamatult omane. Olen ka ise püüdnud kirjeldada Mihkelsoni proosa poeetikat ja jutustaja hoiakut üsna sarnaselt, samuti osaliselt Benjaminile toetudes, aga ka moraalse tunnistuse märksõnaga.³ Krull räägib

¹ Allegooriad on mõtete maailmas need-samad mis varemed asjade maailmas.

² W. Benjamin, Ajaloo mõistest. (Tlk H. Krull.) – W. Benjamin, Valik esseid. Loomingu Raamatukogu 2010, nr 26–29, lk 173.

³ A. Sakova, Moraalne tunnistus kui tulevikku suunatud lootus. Tähelepanekuid Ene Mihkelsoni romaanist „Ahasveeruse

kurbmängulise eluhoiakuga seoses veel Mikhkelsoni antigonelikust truudusest leinale ja sellest, et „Mikhkelsoni jaoks on ajalugu *leina ajalugu*: lein, kurbus ja melanhoolia hoiavad tema maailma koos, seovad ajalugu, mälu ja und, annavad talle töö, väe ja õiglustunde” (lk 319). Võib-olla võiks lisada, et just surelikkuse mõistmine ning inimese elu lõplikkuse väga selge tajumine on see, mis määratleb Ene Mikhkelsoni luule olemuse ja kogu tema luuletajahoiaaku. Sest Ene Mikhkelsoni poetika ei kätke ainult kurbmängulist elukäsitust, vaid füüsiliselt tajutava elamise raskuse, sh inimese surelikkuse tunnetamist ning selle kaasamist loomingusse. Surma motiiv muide esineb Mikhkelsoni luules ääretult sageli, käesolevas luulekogus kõige enam just teises osas „Rohelistel hangedel”. Võib-olla tasub meenutada sedagi, et Mikhkelsonilt on ilmunud ka novellide ja laastude kogumik „Surma sünnipäev” (1996).

Viivi Luik on ühes ööülikooli loengus lausunud järgmist: „Tõel ja valel aitas alati vahet teha see, et inimene tajus end surelikuna ja teadvustas endale surma vääramatust.”⁴ Mulle näib, et seesama surelikkusega arvestamine, millest räägib Luik, on Mikhkelsonil aidanud kanda varemest teadlik olemise raskust ning kasvatada seda teadlikkust oma loomingus ja iseendasse suletuses niivõrd, et purunenu teadvustamine on saavutanud tõepoolest oma maksimaalse võimalikkuse. Suletusest Mikhkelsoni luules on Viivi Luik kirjutanud luulekogu „Elujoonis” arvustuses juba 1990. aastal: see väljendab „[m]itte ainult okupeeritud maal elavate inimeste elutunnet, vaid ka vaimu suletust lihasse, sureliku liha kurbust, ruumi suletust seintesse, maastiku suletust silmapiiri, tunde suletust tundjasse. Seda on iga-

üks kogenud, kuid selle väljendamiseks on olemas ainult üks Mikhkelson.”⁵

Seda mõtet on aastaid hiljem jätkanud Aare Pilv: „Neile suletustele võiks veel mõned lisada: mina suletus keelelisesse, keele suletus isamaasse, st keelulisuse suletus konkreetsesse eesti keelde koos selle kultuurilise kontekstiga; või avaramas/sügavamas (kuidas soovite) plaanis mina suletus inimeseksolemisse (suletus olukorda, kus enam pole *võimalust õunast loobuda*).”⁶

Pilv on ühtlasi kirjeldanud Mikhkelsoni luulet piibelliku allegoorilise võrdpildi kaudu kui „pingul veinilähkreid”: „Mikhkelsoni luuletuste keel on nagu pinevil pind, mis talitseb altpoolt tulevat survet, ometi selle suurele jõule järele andmata.”⁷ See kujund on oluline ning tähenduslik ka Krullile, kes jätkab Aare Pilvele toetudes: „Mikhkelsoni luule on küll müstiline tekst, sest ta „annab pidevalt märku millestki, mis jääb lausumisvõimest väljapoole”, kuid samas ometi ei ole ka, sest müstilise tuuma piiramise asemel püüab siin välja tungida hoopis „mingi varjatu, pinnaalune, mis keelde on suletud”, nii et „müstilise kesta pinnareljeef lükatakse kombatavaks altpoolt, seestpoolt.” (lk 313)

Tõepoolest, Mikhkelsoni luule annab lugejale aimu, kuidas „[a]sjad ilmnevad oma pingehetkes, pingulolekuhetkes, mil neil on kindel kuju, sest nad on oma suletuses saavutanud kõrgeima määra, olukorra, kus nad puutuvad täielikult kokku neid sulgeva kestaga, neil pole oma suletuse sees enam liikumisruumi.”⁸

Krull liigub pingul veinilähkrite kujundi ja maailma suletuse juurest edasi ning püüab avada Mikhkelsoni luule suhet müstilisuse või teispoolsusega, pakkudes välja taevast alla ripuva redeli kujundi, mis toimib justkui

uni”. – Adressaadi dünaamika ja kirjanduse pingeväljad. Koost, toim L. Kurvet-Käosaar, M. Laak. (Studia litteraria Estonica 18.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2016, lk 109.

⁴ V. Luik, Vale mitu olekut. – V. Luik, Pildi ilu rikkumise paratamatus. Esseed ja artiklid. Tallinn: EKSA, 2017, lk 54.

⁵ V. Luik, Mikhkelsonist kui ohtlikust luuletajast. – Keel ja Kirjandus 1990, nr 2, lk 113.

⁶ A. Pilv, Pingul veinilähkrid. – Päevad on laused. Ene Mikhkelson. Toim A. Merilai. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005, lk 34–35.

⁷ A. Pilv, Pingul veinilähkrid, lk 36.

⁸ A. Pilv, Pingul veinilähkrid, lk 35.

võimaliku ühenduslülina siinpoolsusse suletud ja sellest väljapoole jääva maailma vahel („allilm”, „maailm”, „ülailm”, lk 318), kuid ma ei ole kindel, kas antud hetkel ise oskan ja tahan selle kujundiga kaasa minna. Jääksin esialgu püsima selle juurde, et Mihkelsoni tõepoolest müstiline luule annab pidevalt märku millestki, mis jääb lausumisvõimest väljapoole⁹; et tema luule on kui varemete maastik – ühtaegu hämar ja „südmuse omadustega” (lk 308) –, mida ise loomustab truudus leinale ja kurbmänguline elutunnetus.

Krull loeb Mihkelsoni unenäolist luuletust „Üks redel ripub taevast” (lk 111) märgilisena, parima sissepääsuna kogu Mihkelsoni loomingusse (lk 317), ning valib redeli nii oma järelsõna („Redel varemete kohal”) kui ka terve luulekogu kandvaks kujundiks. Lause „kõik redelid on tagurpidi” on pärit luuletusest „Olla võib et armu puudumine oligi arm” (lk 30), mis on algselt ilmunud luulekogus „Tuhased tiivad”. Järelsõnas tõlgendab Krull väga sümpaatselt redelite tagurpidisust, öeldes, et taevast alla rippuvad kõisredelid, mis võiksid viia otse taevasse, suletusest ära, ei tee seda ometi: „Redelid ei vii ära, vaid pööravad tagasi; nad toovad maa peale, ikka ajaloo varemete juurde, ja nii ongi hea.” (lk 320)

Pahupidi redelites sisaldub minu jaoks ka mihkelsonlik (keele)mängulisus või väljakutsuvus. Sest õigupoolest ei pruugi mõnel redelil olla mitte mingit vahet, kas

ta on või ei ole tagurpidi, ja mõnel teisel on jällegi väga suur vahe, nii et redeli kasutamine muutub võimatuks.

Just nii ambivalentne on ka Krulli välja pakutud redel varemete kohal. See on vaieldamatult sobiv ja hea kujund Mihkelsoni luulest mõtlemiseks, isegi kui mina lugejana sellega lõpuni kaasa minna ei taha (küllap teatud määral tõrksusest ühe kujundi valimise vajalikkuse suhtes). Mõtlen, et kui me räägime ja Krull ise räägib Mihkelsoni luulest kui niisugusest loomingust, mis otsib ja liigub hämaral alal, sellisel, kus „keel on muutunud poolläbipaistvaks rägas-tikuks, millest kumab intensiivselt läbi miski, mida me enam ei söanda nimetada tähenduseks” (lk 310), ja kui me mõistame, et Mihkelsoni luule ei taandu ühele või paarile väitele ning kujundile ega allu kunagi lõplikult keelele, siis võibki üks kujund olla Mihkelsoni luule kirjeldamiseks nii sobiv kui ka ebasobiv.

Jättes redeli kõrvale, jäävad meile ikkagi varemed ja allegooriline varemetepoeetika, mida Krull on suurepäraselt avanud ja kirjeldanud. Just nii nagu Ene Mihkelson on oma allegoorilises luules kombanud inimese surelikkuse ning lõplikkuse piire, on Hasso Krull kombanud ka Mihkelsoni luule piire, valgustanud selle hämaralasi ning avanud sellesse mitmeid sissepääsuvõimalusi. „Kõik redelid on tagurpidi” on suurepäraselt koostatud väga sisukas valik Mihkelsoni luulet.

⁹ A. Pilv, Pingul veinilähkrid, lk 36.